

GEOGRAFSKI ATLASI ZAGREBAČKIH IZDAVAČA

Povodom izdavanja Velikog geografskog atlasa Jugoslavije

Duška ČANKOVIĆ, Paško LOVRIĆ — Zagreb*

UVOD

Iako izrada atlasa seže daleko u prošlost (Ptolemejev atlas datira iz 150. g. n. e.), prvi poznati atlas koji se navodi kao početak epohe izrađivanja atlasa je Atlas Abrahama Orteliusa »Theatrum orbis terrarum« (prikaz kruga zemalja) iz 1570. g., dok je nizozemski geograf Gerhard Kremer Mercator za svoju zbirku karata prvi puta upotrijebio naziv atlas — nazvavši ga »Atlas sive cosmographiae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura« (Atlas ili kosmografska razmišljanja o nastanku svijeta i obliku nastaloga) 1595. g. (Cvitanović, 1976), (JLZ, 1977), (Lovrić, 1988).

Od 17. stoljeća koristi se samo naziv »atlas« pod kojim se podrazumijeva »knjiga sveopćeg zemljopisa« koja sadrži sve karte svijeta) (P. George, 1970).

Tokom 18. stoljeća riječ atlas gubi svoje opće značenje i primjenjuje se za zbirke posebnih karata (npr. Atlas Mira; Atlas Francuske; Atlas Bohemiae . . .).

DOMAĆI PRVIJENCI

Prostor jugoslavenskih zemalja nalazio se u brojnim izdanjima atlasa svih vrsta počevši od najstarijih i najranijih atlasa, čiji su autori i izdavači bili strani kartografi, a mjesta izdavanja izvan granica naše zemlje.

U drugoj polovici prošlog stoljeća atlas se počinju izrađivati na hrvatskom jeziku u izdanjima zagrebačkih izdavača i tiskara, a kao autori se javljaju hrvatski i slovenski kartografi.

Kao najranije ime autora atlasa izdanog u Zagrebu osamdesetih godina prošlog stoljeća (1887. g.) je ime slovenskog kartografa i geografa Blaža Kocena (Kozenn 1821—1871.) koji nakon završene teologije studira prirodne nauke u Beču i službuje u raznim gradovima Slovenije.

* Adresa autora: Mr. Duška Čanković, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, Marulićev trg 21, prof. dr. Paško Lovrić, Geodetski fakultet, Zagreb, Kačićeva 26.

KOZENOV GEOGRAFIJSKI ATLAS

ZA SREDNJE ŠKOLE

SA HRVATSKIM NAUKOVNIM JEZIKOM PRIREDIO

AVGUSTIN DOBRILOVIĆ

ravnatelj č. k. državne gimnazije u Kolozu.

UZ REVIZIJU

D^{RA}. P. MATKOVIĆA

profesora na sveučilištu u Zagrebu.

SADRŽAJ.

1. Slike za matematički zemljopis.	19. Austrijske alpine zemlje (fizično).
2. Pogledi na zemaljsku kuglu.	20. Austrijske alpine zemlje (politično).
3. Karta cijele zemlje po Merkatoru.	21. Sudetske zemlje (fizično).
4. Evropa (fizično).	22. Sudetske zemlje (politično).
5. Evropa (politično).	23. Njemačko carstvo (sa Kartonom Švajcarsk ^e
6. Srednja Evropa (fizično).	politično).
7. Zemlje kotline srednjemnog mora.	24. Francuzka, Belgija i Nizozemska.
8. } Zemlje kotline srednjemnog mora.	25. Velika Britanija i Irska.
9. Austro-ugarska Monarkija (fizično, sa Kar-	26. Italija.
tonom Švajcarske (fizično).	27. Balkanski poluotok.
10. Austro-ugarska Monarkija (politično).	28. Sjeverna i istočna Evropa, Ruska, Švedska,
11. } Hrvatska i Slavonija (fizično).	Norveška sa Kartonom Danske.
12. } Hrvatska i Slavonija (politično).	29. Azija (fizično).
13. } Hrvatska i Slavonija (politično).	30. Azija (politično).
14. } Hrvatska i Slavonija (politično).	31. Prednja i zadnja Indija.
15. Karpatske zemlje [Ugarska, Galičija i Bu-	32. Afrika (fizično).
kovina] (fizično).	33. Afrika (politično).
16. Karpatske zemlje [Ugarska, Galičija i Bu-	34. Amerika (fizično).
kovina] (politično).	35. Amerika (politično).
17. Austrijske kraške zemlje i zaposjednute	36. Savezne države, Mehiko i srednja Ame-
zemlje (fizično).	rika.
18. Austrijske kraške zemlje i zaposjednute	37. Australija i Polinezija.
zemlje (politično).	

U BEČU.

NAKLADA EDUARDA HÖLZEL-A.

1887.

Za Hrvatsku i Slavoniju

Akadem. Knjižara L. Hartmana (Kugli & Deutsch)
Zagreb.

Kocen je živio u burnim godinama buđenja nacionalne svijesti slovenskog i hrvatskog naroda i vrhunca razdoblja diktature Bachovog apsolutizma u Hrvatskoj. Za Kocena historičari navode, da je sve do kraja života predavao na njemačkom jeziku, međutim pred kraj života postaje vatreni pobornik razvoja slovenske nacionalne svijesti i upotrebe slovenskog jezika u školama.

Prvi atlas Blaža Kocena »Kozenov školski atlas« na hrvatskom jeziku izišao je paralelno u Beču i u Zagrebu — Beč, Naklada Ed. Hölzela; Zagreb, Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch) bez oznake godine na ediciji, ali se vjerojatno radi o 1886. godini, što je vidljivo iz predgovora ovog izdanja atlasa, koji se odnosio na prostor Austro-Ugarske. Atlas je na hrvatskom jeziku priredio Augustin Dobrilović (Kocen, s. a.).

U predgovoru atlasa A. Dobrilović navodi »U ovo zadnjih godina sve to jače osjećamo mi Hrvati potrebu atlasa za naše škole koji bi odgovarao današnjem stanovištu geografske metodike«. Dalje je iz predgovora vidljivo, da su se nakladnici dogovorili, da se izda prvo atlas za prostor Austro-Ugarske, a odmah nakon toga trebao je slijediti potpuni školski atlas. Atlas osim fizičke i političko-geografske pregledne karte Austro-Ugarske sadrži i karte Hrvatske i Slovenije u mjerilu 1 : 1,500.000 (Kocen, 1887).

»Ne gledeći na to što sve te karte odgovaraju osnovom i izradbom načelima sada mjerodavnim za geografsku nauku smatrali smo i to osobito važnim, da nam se atlas sudara s učbenicima odobrenim od školskih vlasti, da se karte i tekst međusobno potpomažu što je u pedagoškom interesu neophodno potrebito« završava predgovor ovog atlasa A. Dobrilović (Kocen, s. a.).

Nedugo iza prvog izdanja Kocenovog atlasa na hrvatskom jeziku, izlazi 1887. g. »Kozenov geografski atlas, koji je za srednje škole s hrvatskim naukovnim jezikom priredio A. Dobrilović uz reviziju P. Matkovića« (Sl. 1. (Kocen, 1887).

Kasnija izdanja Kocenovih atlasa pripremaju od 1911—1918. g. domaći autori, geograf Hinko Hranilović i povjesničar Josip Modestin.

Od 1934. godine Kocenov atlas izlazi u Zagrebu u pripremi Milana Šenoa, Ive Jurasca i Valtera Bohinca. Ovaj atlas izlazio je u izdanjima izdavačke i tiskarske kuće Kugli sve do 1943. g. Sva izdanja Kocenovih atlasa bila su namijenjena potrebama školstva.

Kocenov atlas sadrži 37 fizičkih i političkih karata od kojih karte 11, 12, te 13 i 14 prikazuju Hrvatsku i Slavoniju u mjerilu 1 : 1,500.000. Kocen u svojim kartama osobito pažnju skreće prikazu reljefa. Karte Hrvatske i Slavonije (1 : 1,500.000) dotada se u atlasima nisu pojavljivale samostalno, već kao dio karata Austro-Ugarske, Ugarske ili karata alpskih zemalja. Na Kocenovoj karti Slavonije i Hrvatske srećemo nazive Samoborska ili Okička gora — naziv Okička gora na našim kartama davno je napušten, što svjedoči, da je grad Okić u Kocenovo vrijeme i vrijeme Dobrilovića daleko više dominirao izgledom pejzaža Samoborskog gorja. Slično nalazimo na karti naziv Gorjanci ili Uskočka gora i ovaj naziv Uskočka gora danas je ispušten sa zemljopisnih karata.

Izdanje Kocenovog atlasa koji je priredio Milan Šenoa 1934. g. (Zagreb, Izd. Kugli) sadrži znatno veći broj karata od izdanja iz 1887. g. Atlas sadrži 48 zemljopisnih karata s grafičkim prikazima »Temeljni pojmovi prikazivanja tla« zatim vegetacijske, klimatske i gospodarske karte svijeta i Jugoslavije te opširno abecedno kazalo »Tuđa imena i njihovo izgovaranje«.

Na kraju razmatrajući izdanja Kocenovih atlasa možemo reći, da su atlas s Kocenovim imenom još dugo izlazili, iako su već bili znatno izmijenjeni i doručeni (43 izdanja na njemačkom jeziku i 11 izdanja na hrvatskom jeziku), međutim ono što je bitno za Kocenov rad je to, da je potpuno odbacio princip mehaničkog prenošenja podataka iz ranijih izvora, a pri izradi karata služio se znanstvenom analizom i sintezom u kartografskom prikazivanju. Ako uspoređujemo Kocenove karte, s tadašnjim izdanjima atlasa vidimo da su mnogo preglednije i manje natrpene sadržajem. Kocen je provodio postupak kartografske generalizacije, dok se s druge strane previše bavio prikazom austrijskih zemalja na kartama a premalo je pažnje posvetio ostalim evropskim i vanevropskim državama.

Izdavačka kuća Stjepana *Kuglia* koji preuzima 1881. g. knjižaru od L. Hartmana a vodi je s Albertom Deutschom do 1915. g. izdaje i atlas Ivana *Steklasa* (1846 — 1921) »Školski atlas na temelju metodike sastavljen po Ivanu Gj. Rothaugu. Hrvatski priredio Ivan *Steklasa*«, Zagreb, *Kugli*, 1892. (*Steklasa*, 1892). Atlas je također kao i Kocenov — rad slovenskog kartografa i povjesničara I. *Steklase* rođenog u Sloveniji, ali je veći dio života proveo i radio u Karlovcu, Slav. Požegi i Zagrebu kao profesor i upravitelj Kraljevske učiteljske škole. I. *Steklasa* također je poput *Dobrilovića* radio nakon pada apsolutizma i oštre vlade ministra *Bacha* (*Bachov* apsolutizam 1850—1860), kada je njemačka nastava zamijenjena hrvatskom, i hrvatski jezik uveden u škole kao službeni nastavni jezik. U svim granama nastave osjećala se potreba za domaćim udžbenicima i atlasima, što pisci udžbenika redovito naglašavaju u predgovorima udžbenika i atlasa.

Steklasin atlas sadrži 23 zemljopisne karte. Na početku atlasa autor daje prikaz zemljopisnih pojmova, a na kraju atlasa karte pojedinih pokrajina Austro-Ugarske i susjednih zemalja. Međutim iako je izišao gotovo u isto vrijeme kao i Kocenov atlas — *Steklasin* atlas sadrži samo dvije fizičke karte što mu je u odnosu na *Koceov* atlas nedostatak.

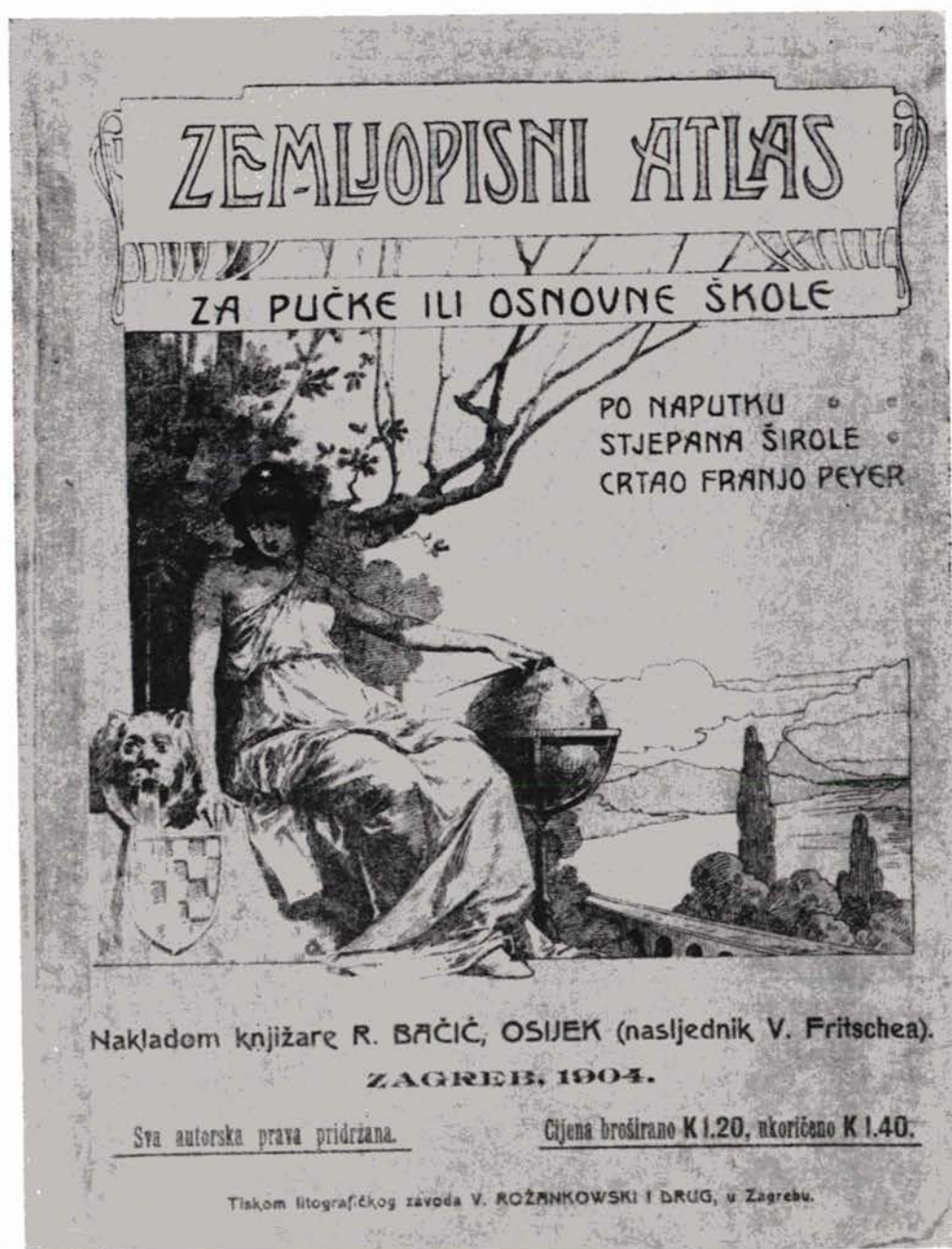
U izdanju knjižare Stjepana *Kuglia* i Knjižare Kraljevskog sveučilišta i Jugoslavenske akademije u Zagrebu izlazi »Geografski atlas« *Milana Šenoa*. s. a.

Godine 1904. autori *Franjo Peyer* i *Stjepan Širola* izdaju u Zagrebu »Zemljopisni atlas za pučke i osnovne škole« izdan u Litografskom zavodu *Rožankowski* i drug (*Peyer* i *Širola*, 1904). Autori u predgovoru ovog izdanja zahvaljuju svom učitelju i savjetniku *Hinku Hraniloviću*.

U uvodnom tekstu autori navode »Ne treba nam spominjati kako svi metodičari jednodušno preporučaju kod zemljopisne obuke upotrebu atlasa, jer se ne može ni zamisliti uspjeha u obuci bez zora i predodžbe. Djeca doduše zriju kod obuke na školskom zemljovidu, ali to je zrenje časomično, a kod kuće nemaju ni zemljovida ni slike da raspoznaju razne krajeve, rijeke, mjesta, gradove, da laglje nauče ono što im je zadano iz zemljopisa«

Zemljopisni atlas *S. Širole* i *F. Peyera* donosi u odnosu na ranije atlase novosti, tako prvi puta u atlasu osim tlocrta školske sobe, tlocrta zgrade i okoline (koje atlas toga vremena obično sadrže) donosi i grafike sa zemljopisnim prikazom oblika reljefa Zemlje. Atlas donosi i mali plan Zagreba, 8 karata koje se odnose na Hrvatsku, Slavoniju, Austro-Ugarsku i Evropu u cjelini.

Novost u ovom atlasu je na kraju dodatak s 25 slika gradova i prirodnih znamenitosti i po jedne slike *Beča* i *Pešte*. Priobalni planinski prostor od

Sl. 2. Korice atlasa S. Širole i F. Peyera ilustrirane u izrazito scenskoj maniri.

ZEMLJOPISNI ATLAS

ZA PUČKE ILI OSNOVNE ŠKOLE.

Po naputku **STJ. ŠIROLE-**

crtao

FRANJO PEYER.

Sadržaj:

- 1 Tlocrt školske sobe, te škole i okoline.
- 2 Zemljopisna predodžba obličja.
- 3 Tlocrt grada Zagreba.
- 4 Kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija sa susjednim zemljama. (*Gore i rijeke*).
5. Hrvatska i Slavonija. (*Politički prijegled*).
- 6 Austro-Ugarska (*Gore i rijeke*).
- 7 Austro-Ugarska (*Politički prijegled*).
- 8 Evropa. (*Gore i rijeke*).
- 9 Evropa. (*Politički prijegled*).
- 10 Zemaljske polutke.

Dodatak: Slike iz Hrvatske i Slavonije.

☞ Sva prava pridržana. ☜

Zagreb, 1904.

Nakladom Knjižare R. Bačić. Osijek (nasljednik V. Fritschea)

Litografski zavod

V. ROZANKOWSKI I DRUG ZAGREB

Bakra do Senja na karti »Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije« autori nazivaju Primorsko gorje, dok goranski prostor južno od Risnjaka do Jasenka i Drežnice nazivaju Hrvatski kras. (Sl. 2 i 3).

U predgovoru drugog izdanja ovog atlasa iz 1912. g. autori (F. Peyer i S. Širola, Zagreb, 1912) navode: »Pri izrađivanju karata držali smo se najnovije metode prikazivanja orografije, te je u tom pogledu ovaj atlas znatno usavršen i precizno izrađen u domaćem litografskom zavodu V. Rožankowski i drug, pa se može mjeriti sa svim reformnim školskim atlasima daleko izvan naše zemlje«.

Na temelju navedenih geografskih atlasa, imena njihovih autora i zagrebačkih izdavača, vidljivo je da se kartografska aktivnost u području izdavaštva atlasa upravo odrazila za izdanje školskih atlasa, da su školski atlas bili prvi koji su se u nas počeli izrađivati s obzirom na velike potrebe osnovnih i srednjih škola i nastave zemljopisa, što upravo i sami autori naših najranijih atlasa u predgovorima i naglašavaju. Zadaci geografskih atlasa bili su da razvijaju formiranje učenika i šire njegove spoznaje kako o svojoj najbližjoj okolini, tako i da upoznaju svijet i prostranstva zemlje dožive kao jedinstveni prostor.

Alfonso Cvitanović u svom radu »Metodsko didaktični koncept školskog zemljopisnog atlasa« navodi, da školski zemljopisni atlas predstavlja zbirke karata sadržajno i tehnički prilagođene nastavi zemljopisa i prema dobi učenika. Školski atlas mora sadržavati duh i sadržaj programa zemljopisa određene škole u njegovoj cjelini i kompleksnosti, a ne u detaljima »Školski atlas moraju privlačiti čistoćom karte i jasnoćom prikaza. Uspjeh i vrijednost školskog zemljopisnog atlasa ovisi o njegovoj metodsko-didaktičnoj koncepciji i stručnoj i estetskoj vrijednosti... Školski zemljopisni atlas više je od obične knjige ili nekog priručnika. On poziva na putovanje, potiče pamćenje i maštu, omogućava plemenito takmičenje među učenicima« naglašava autor A. Cvitanović (Cvitanović, 1976).

U izdanju izdavačke kuće »Minerva« od 1938. g. izlazi »Minervin svjetski atlas« pučko izdanje sa 110 glavnih i sporednih karata koji su priredili Filip Lukas i Nikola Peršić. Izdanja ovog općeg geografskog atlasa Minerva je objavljivala sve do 1945. g.

RAZDOBLJE MARDEŠIĆA I DUGAČKOG

Od 1951. g. u izdanju »Seljačke sloge« izlazi »Geografski atlas i statističko-geografski pregled svijeta« koji uređuju Petar Mardešić (tekstovni dio) i Zvonimir Dugački (topografske i tematske karte).

Imena Petra Mardešića i Zvonimira Dugačkog pojavljivati će se na velikom broju zemljopisnih atlasa u našoj zemlji gotovo 30 godina. Ovaj »Geografski atlas« u izdanju »Seljačke sloge« dostiže 1956. g. 5 izdanje, a kasnije će ga izdavati »Znanje«.

Od 1950. godine izdavačku kartografsku djelatnost i izradu školskih atlasa i karata započinje izdavačka kuća »Učila« koja mijenjajući naziv tokom 40. godina svoga postojanja od naziva »Učila« zatim naziva »TLOS-a« do današnjeg naziva IRO »Krtografija Učila« djeluje aktivno u svim vidovima i izdanjima školskih kartografskih priručnika (karte i atlas). »Učila« su kao radna organizacija osnovana Odlukom Ministarstva prosvjete 1947. g. sa zadatkom da izrađuju učila za potrebe školstva (kartografska učila, zooprepara-

torska radionica, mineraloška, matematička i učila za potrebe fizike). 80% produkcije »Učila« odnosilo se dugo vremena na geografske karte, atlase, globuse i reljefe. Prve originale karata koji su dugo dopunjavani, izradili su geodetski inženjeri M. Žlimen i F. Z. Behajm.

U svom radu na izdanjima geografskih karata i atlasa »Učila« surađuju s nizom autora i izdavača na području Zagreba (»Mladost«, »Školska knjiga«) pa i čitave SFRJ (Državna založba Slovenije, Ljubljana, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, i dr.).

Tokom svog 40. godišnjeg rada ovaj izdavački kolektiv izradio je veliki broj geografskih atlasa i karata osim na hrvatskom ili srpskom i na slovenskom, makedonskom i albanskom jeziku, kao i izdanja na ćirilici.

Godine 1950. u izdanju »Učila« izlazi »Školski atlas« koji su priredili J. Roglić, V. Bohinec i F. Planina. Atlas je izlazio gotovo svake godine i bio je namijenjen za niže razrede srednjih škola. Ovaj atlas 1961. godine dobiva naziv »Veliki školski atlas«, da bi izlazio sve do danas — međutim podijeljen na: »Atlas za škole drugog stupnja« (1967—1984.) (Urednici Z. Dugački, Z. Prelčec, V. Müller) i »Školski atlas za nastavu zemljopisa u osnovnoj školi« za V, VI, VII i VIII razred (Urednici Z. Dugački i Z. Prelčec).

Kako su se mijenjali nastavni planovi i provodila reforma školstva atlasu su dobivali i nove nazive. Tako od 1986. g. u izdanju »Učila« i »Školske knjige« izlazi »Zemljopisni atlas za srednje usmjereno obrazovanje »Svijet danas« (Urednici: V. Rogić, J. Riđanović, M. Mrđenović i dr.), atlas izlazi sve do danas.

Isto tako od 1985. godine atlas za nastavu zemljopisa u osnovnoj školi dobiva naziv »Zemljopisni atlas za osnovnu školu »Svijet danas« (Urednici: V. Rogić, J. Riđanović, M. Mrđenović) izdanje »Učila« i »Školske knjige«, Zagreb. Atlas izlazi redovito do danas.

Izdavačka kuća »Školska knjiga« osnovana je (1950. g.) Odlukom vlade Narodne Republike Hrvatske kao specijalizirano izdavačko poduzeće u Zagrebu, sa zadatkom da izrađuje školske knjige za potrebe odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj i glavni je oslonac u realizaciji koncepta udžbenika na području SRH. U Bibliografiji »Školske knjige« izdanoj povodom 30. godišnjice postojanja (1980. g.) navodi se podatak da bi udžbenici »Školske knjige« poredani jedan do drugog činili stazu dugačku 41.000 km i opasali gotovo cijelu kuglu zemaljsku.

Godine 1967. »Školska knjiga« izdaje prve atlase »Moj prvi atlas za poznavanje prirode i društva u IV i V razredu«, koji su priredili T. Oblak i P. Mardešić. Kasnije ovaj atlas mijenja naziv u »Atlas moja domovina. Za prirodu i društvo u III i IV razredu osnovne škole«, priređuju ga M. Šašek, J. Lučić i I. Gradišer i izlazi u izdanju »Tlosa« i »Školske knjige«.

U izdanju »Školske knjige« od 1971. g. počinje izlaziti atlas »Naš svijet, Zemljopisni atlas za osnovnu školu«, koji priređuje A. Cvitanović, da bi od 1978. g. prešao u »Zemljopisni atlas Zemlja i ljudi za osnovnu školu« (urednici M. Brazda, S. Debot i M. Šašek) i izlazi redovito u izdanju »Tlosa« i »Školske knjige« do 1985. g. Od 1985. godine izlazi kao »Zemljopisni atlas Svijet danas, Za osnovnu školu« (urednici V. Rogić et al.).

Također zajednički s IRO »Kartografija Učila«, Školska knjiga izdaje od 1986. g. »Zemljopisni atlas za srednje usmjereno obrazovanje Svijet danas«, koji uređuju: V. Rogić, J. Riđanović, S. Debot. (Ova izdanja navedena su i u izdavačkoj djelatnosti »Učila«.

Od 1959. g. izdavačka radna organizacija »Znanje« Zagreb nastavlja izdavati ranije spomenuti »Geografski atlas i statističko-geografski pregled svijeta« (6. izdanje) koji uređuju P. Mardešić (tekstualni dio) a Z. Dugački (geografske karte). Taj opsežni atlas sadržavao je 470 str. i 50 zemljopisnih karata.

U izdanju izdavačke kuće »Znanje« izlazi i »Geografski atlas Jugoslavije« čiji su urednici bili P. Mardešić i Z. Dugački. Atlas je počeo izlaziti 1961. g.

Izdavačka kuća »Mladost« također sudjeluje u izdanjima geografskih atlas. Od godine 1961. u suradnji s »Učilima« na izdanjima »Školskog atlasa za nastavu zemljopisa u osnovnoj školi za V, VI, VII i VIII razred.

Jugoslavenski leksikografski zavod objavio je od 1961. do 1974. g. pet izdanja »Atlasa svijeta« čiji je glavni urednik bio Oto Oppitz.

Među novijim izdavačima atlasa javlja se ime izdavačke kuće »Sveučilišne naklade Liber« SNL u Zagrebu. SNL izdaje 1978. godine 1. izdanje »Atlasa svijeta«, za koji je redakciju osnovnog teksta i tekstovnu obradu Jugoslavije izradio V. Rogić. Od 1980. g. ovaj atlas proširuje naziv na »Atlas svijeta. Novi pogled na Zemlju«. Tekstovi za ovaj atlas prevedeni su s njemačkog jezika, a atlas sadrži 262 str. i 75. zemljopisnih karata.

Kao posljednje izdanje zagrebačkih izdavača ovdje ćemo spomenuti »Veliki geografski atlas Jugoslavije« u izdanju »Sveučilišne naklade Liber« SNL, 1987. godine, a u idućem odjeljku i o njemu reći više.

LIBEROV ATLAS

U Zagrebu je 17. 12. 1987. Sveučilišna naklada Liber predstavila svoje djelo pod nazivom »Veliki geografski atlas Jugoslavije«, koje je nastalo u suradnji s Vojnogografskim institutom i Zavodom za kartografiju Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, te s brojnim istaknutim geografima, geodetima, kartografima i drugim znanstvenicima s urednikom Ivanom Bertićem na čelu.

Atlas smo u naslovu nazvali »Liberov atlas«. Tako ćemo ga i dalje zvati, jer smatramo da atribut »veliki« u naslovu ne govori ništa o nekom djelu. Kao prilog za dokaz ove tvrdnje navest ćemo njemački rječnik pod nazivom »Veliki Duden« i francuski rječnik pod nazivom »Malj Robert«, koje mi smatramo sadržajno podjednakim. Zato ćemo istražiti da li Liberovom atlasu pripada koji drugi atribut. Poći ćemo od definicije atlasa, njihove podjele i izabranih poznatih geografija i atlasa.

Atlas je niz karata koje namjenski ili sadržajno čine cjelinu, koje su povezane u knjigu ili izdane kao pojedinačni skupovi karata koji se po izlasku svih karata uvežu. Atlase dijelimo prema **teritoriju** koji je na njima prikazan, prema **sadržaju** karata, prema **namjeni** i prema **formatu** (veličini).

Prema obuhvaćenom prostoru ili teritoriju razlikujemo:

- atlase Svemira,
- atlase Zemlje,
- atlase pojedinih država (nacionalne atlase)
- regionalne ili općinske atlase.

Prema sadržaju razlikujemo:

- topografske atlase, koji sadrže isključivo topografske (općegeografske) karte,
- tematske atlase, i to atlase s tematskim kartama iz prirodnog područja (tzv. fizičkogeografskim kartama), atlase s tematskim kartama iz područja ljudske djelatnosti (tzv. političkogeografskim i ekonomskogeografskim kartama) ili atlase s objema vrstama karata,
- astronomske atlase s astronomskim kartama.

Kad atlas sadrži prikaz općegeografskih, fizičkih, političkih i ekonomskih elemenata i pruža svestranu, cjelovitu informaciju o prirodnim i društvenim datostima nekog područja nazivamo ga, kad ima općeobrazovnu namjenu

- opći kompleksni atlas,
- a kad je sadržaj obrađen za posebnu stručnu ili znanstvenu namjenu
- posebni kompleksni atlas.

Prema namjeni razlikujemo:

- priručne (»kućne«) atlase za opće informiranje,
- školske atlase s izborom karata prema nastavnim programima,
- turističke atlase s kartama namijenjenim za planiranje i snalaženje na putovanjima (planovi gradova, autokarte, navigacijske karte).

Prema formatu atlase dijelimo na:

- džepne atlase (A6 ili B6),
- atlase veličine leksikona (A5 do B4),
- školske atlase (B4),
- priručne atlase (B3 i veće).

Danas se sve češće stvara tip knjige kojeg karakterizira **jedinstvo teksta, slike i karte**, a koji prema Stamsu (1977) ima svog preteču u Univerzalnoj kozmografiji Sebastiana Münstera iz 1544. godine.

Klasične knjige Geografije ispunjene su pretežno tekstom, ovostoljetna izdanja ilustrirana su fotografijama, a tzv. interpretacijske ili demonstracijske karte u njima služe za dopunu i samo ponekad za zamjenu teksta. Od knjiga zagrebačkih izdavača s takvim udjelima oblika izražavanja navest ćemo Geografiju svijeta urednika Petrovića i Rubića iz 1958. godine i Geografiju SR Hrvatske Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu iz 1974. godine.

Poznate su i suvremenije geografske knjige u dva sveska, kod kojih prvi sadrži najvećim dijelom karte, a drugi najvećim dijelom tekst. Prije 50 godina, uz 10. tzv. stogodišnje izdanje Stielerovog Hand-Atlasa iz 1928/1930. godine, Justus Perthes iz Gothe izdao je i »tekstualnu dopunu« u obliku knjige pod nazivom »Laenderkunde — Ein Handbuch zum Stieler« (»Geografija — Priručnik uz Stielerov atlas«) (Lautensach, 1926). Prije 25 godina, u okviru svoje Leksikonske biblioteke, poznati izdavač Bertelsmann objavio je, nakon svog atlasa »Der grosse Bertelsmann Weltatlas« i ilustrirani zemljopis »Die grosse illustrierte Länderkunde«.

Mi nemamo geografskih knjiga navedenog oblika. Međutim, Leksikografski zavod FNRJ iz Zagreba izdao je prvi put 1961. godine za naše tadašnje i današnje prilike izuzetno djelo pod nazivom »Atlas svijeta«. Među 500 stranica 200 zauzima tekst s fotografijama a 200 karte s pridodanim indeksom geografskih imena na 90 stranica.

Bez obzira da li je ranije spomenuto jedinstvo teksta, slike i karte postignuto u jednom ili dva sveska, ovaj tip knjige zvat ćemo, zbog njegovog sadržaja, **kompleksni atlas**.

Kako je iz dosadašnjeg izlaganja vidljivo, godine oko 1960. bile su u Zagrebu vrlo plodne geografskim i kartografskim djelima. Ponovno ćemo istaknuti Geografski atlas Jugoslavije u izdanju Znanja iz 1961. godine. Naime, on je preteča Liberovom atlasu, a zaslužuje atribut kompleksni atlas.

Na početku radova na Liberovom atlasu postojale su želje da se konačno izradi nacionalni atlas Jugoslavije. Da bi ocijenili koliko se je primaklo ostvarenju tih želja analizirali smo sadržaje nacionalnih atlasa Austrije i Izraela, te Atlas Znanja i Liberov atlas a brojčane rezultate svrstali u tablicu 1. Kako je iz nje vidljivo, nacionalni atlas Austrije i Izraela po broju karata iz svih prirodnih područja i područja ljudskih djelatnosti, po formatu i pogotovo po udjelu stranica s kartama u ukupnom broju stranica, a zatim po stručnoj i kartografskoj obradi tema, pravi su **reprezentativni kompleksni atlas** svojih **država** i nose s punim pravom atribut »nacionalni«.

Tablica 1: Broj karata u kompleksnim atlasima Austrije, Izraela i Jugoslavije

Sadržaj — karte	Broj karata			
	Atlas Austrije	Atlas Izraela	Atlas Jugoslavije (Znanje 1961)	Atlas Jugoslavije (Liber 1978)
1. Pregledi, prikazi položaja države, historijske i topografske karte	5	39	38	15
2. Geofizičke, geološke i geomorfološke karte	6	23	2	4
3. Klimatološke i hidrološke karte	39	69	12	2
4. Pedološke i vegetacijske karte, karte prirodnih podjela	21	33	1	2
5. Povijesne karte i karte naselja	31	98	—	4
6. Karte stanovništva	48	34	13	15
7. Poljoprivredne i šumarske karte	71	104	12	4
8. Energetske karte, karte rudarstva i industrije	14	125	11	4
9. Karte trgovine, prometa i turizma	14	29	11	5
10. Karte uprave, kulture i ostale	48	26	1	1
Ukupno karata	297	580	101	56
Veličina stranice atlasu u cm	73 × 47	34 × 48	14 × 21	26 × 36
Udio stranica s kartama u ukupnom broju stranica (u % bez kazala)	100*	60	50	20

*:Posjedujemo samo karte

Atlas Znanja i Liberov atlas pripadaju drugom tipu knjige. Oni su **općeobrazovni kompleksni atlas** i tu svoju funkciju su dobro obavljali odnosno obavljaju. Ipak treba napomenuti da Atlas Znanja ima normalni udio karata u ukupnom sadržaju, dok je taj udio u Liberovom atlasu ispod normalnog.

Nedostatak je oba atlasa da imaju pretežno tematske karte izvedene iz statističkih podataka a manji dio karata koje su rezultat originalnog znanstvenog istraživanja. Zaključit ćemo da stvaranje nacionalnog atlasa Jugoslavije ostaje i dalje dobra želja. Međutim, zahvaljujući iskustvima na stvaranju dosadašnjih i pogotovo Liberovog atlasa ta želja ima svoju realnu stručnu osnovu.

Na kraju iznijet ćemo neke bitne karakteristike Liberovog atlasa. Kako se to vidi iz tablice 1, Liberov atlas sadrži 56 topografskih i tematskih karata Jugoslavije, Evrope i Svijeta. Na prvoj karti prikazani su općegeografski objekti Jugoslavije na jednom listu (dvije stranice) u mjerilu 1 : 2 milijuna. Druga karta je mnogo detaljniji prikaz istih grupa objekata u mjerilu 1 : 500 000, za što je trebalo 14 listova. Listovi su formirani tako, da je na svakom od njih obuhvaćena jedna geografska regija. Ova topografska karta nastala je u Vojnogeografskom institutu između 1977. i 1982. godine, a za potrebe Liberovog atlasa dopunjena je i djelomično prerađena. To je novo, suvremeno koncipirano i izvedeno kartografsko djelo, izrađeno na bogatim tradicijama, u trenutku kada su postojeći izvornici, nove osnovne i izvorne karte u mjerilima od 1 : 25 000 do 1 : 200 000. osiguravali točan i cjelovit, aktuelan sadržaj. Karta je izuzetno uspješno estetski oblikovana. Napominjemo da se sve dosadašnje slične karte u atlasima i enciklopedijama osnivaju, barem djelomično, na podacima dobivenim u geodetskim izmjerama prošlog stoljeća i da su često oblikovane u prošlim stilovima.

Uz podatke vidljive u tablici 1 treba istaknuti da su najbrojniji i možda jedini dostatni kartografski prikazi razvoja, sastava, struktura i migracija stanovništva Jugoslavije. Turizmu i pojavama uz njega posvećena je samo jedna, doduše kompleksno-analitička karta. Detaljna stručna i kartografska analiza pojedinih karata daleko bi prešla dozvoljene okvire, pa ćemo se ograničiti na najosnovnije.

Kao okosnicu za prikaz tematskih pojava i stanja nalazimo tri nove tzv. temeljne karte Jugoslavije, Evrope i Svijeta bitno bolje od do sada poznatih karata u našim atlasima. Na primjer, na karti Svijeta napokon je Grönland manji od Australije, kao što zaista jest, zahvaljujući kritičkom pristupu i no-voizabranoj kartografskoj projekciji.

Sadržaj tematskih karata dugo je konstruiran i višestruko provjeravan. Karte su kartografski obrađene i pripremljene za umnožavanje po najvišim svjetskim standardima, koji su nešto okrnjeni u tisku naklade.

Liberov atlas donosi na 43 grafička modela Jugoslavije pregršt pregnantnih, brzo shvatljivih informacija o našim današnjim duhovnim spoznajama i materijalnim tekovinama, pa je značajan doprinos upoznavanju naše domovine.

LITERATURA:

- Atlas der Republik Österreich, Freytag-Bernt und Artaria, Wien 1963—1975.
 Atlas of Israel, Elsevier Publishing Company, Amsredam, 1970.
 Cvitanović, A.: Metodska-didaktički koncept školskog zemljopisnog atlasa. Zbornik radova o didaktičkim i metodskim problemima nastave geografije u SFRJ, Sarajevo, 1976, 185—205.
 George, P.: Dictionaire de la géographie, Paris, 1970.

- Glović, M.: Album zaslužnih Hrvata XIX stoljeća, svezak 1—3, s.n., Zagreb, 1899—1900.
- Kocen, B.: Kozenov školski atlas, Dio 1. Austro-Ugarska monarhija. Hrvatski priredio A. Dobrilović, Nakl. Ed. Hölzela, Beč; L. Hartman, Zagreb, s.a.
- Kocen, B.: Kozenov geografski atlas za srednje škole sa hrvatskim naukovnim jezikom, Priredio Augustin Dobrilović, uz reviziju P. Matkovića, Nakl. Ed. Hölzela, Beč; L. Hartman, Zagreb 1887.
- Lovrić, P.: Opća kartografija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1988.
- Opća enciklopedija, Sv. 1, JLZ Zagreb, 1977.
- Peyer, F.: Širola S.: Zemljopisni atlas za pučke ili osnovne škole, V. Rožankowski i drug. 1904.
- Podaci o IRO »Kartografija Učila« dobiveni od V. Müller i Z. Prelčeca, 1988. g.
- Slovenski biografski leksikon, Knj. 1, Zadržna gospodarska banka, Ljubljana, 1925.
- Stams, W.: Entwicklungstendenzen der Atlaskartographie, Petermanns Geographische Mitteilungen, 121, 1977, 1, str. 61—70.
- Steklasa, I.: Rothaug Đ.: Školski atlas na temelju metodike sastavljen po Ivanu Đ. Rothaugu, hrvatski priredio Ivan Steklase, L. Hartman, Zagreb, 1892.

SAŽETAK

Rad je sastavljen povodom izlaska »Velikog geografskog atlasa Jugoslavije« u izdanju Sveučilišne naklade Liber, Zagreb, 1987. g. Namjera autora bila je, da retrospektivnom analizom izdanja atlasa zagrebačkih izdavača u svjetlu povijesnih prilika i trenutaka u kojima su autori živjeli i radili — istraže i prikažu najvažnije atlase zagrebačkih izdavača i ukažu na značenje kartografskog rada i na velika imena naše kartografije (Kocen, Steklasa, Širola, Peyer, Senoa, Matković, Hranilović, Roglić, Dugački Mardešić, Cvitanović, i dr.).

Isto tako autori analiziraju edukativnu ulogu pojedinih atlasa, sadržaj pojedinih topografskih i tematskih karata u atlasima, te ukazuju na njihovu ulogu i vrijednost za nastavu i za kartografiju u dobu kada su nastajali kao i njihovo značenje danas.

ABSTRACT

The paper was inspired by the »Veliki geografski atlas Jugoslavije« published by University Press »Liber« (Zagreb 1987). It is our intention to analyse and describe the most important atlases published in Zagreb with regard to the circumstances in which they were made. Dealing with some distinguished cartographers like Kocen, Steklasa, Širola, Peyer, Senoa, Matković, Hranilović, Roglić, Bohinec, Dugački, Mardešić, Cvitanović and others, the paper emphasizes the importance of the Zagreb cartography.

The educational importance of some topographic and thematic atlases as well as the contents of some topographic and thematic maps in the atlases are also taken into consideration. We have also tried to explain their significance in teaching and cartography at the time when they were made and their importance today.

Primljeno: 1988-04-10